

TATIANA MIKHAYLOVA

Skiftande skuggor: Privatundervisning och formering av offentlig utbildning¹

Innan de första offentliga skolorna etablerades på 1700- och 1800-talen i stora delar av Europa var frågan om kunskapsöverföringen från en generation till en annan inte en för samhället gemensam angelägenhet. Med tiden kom den offentliga utbildningen att betraktas som normen, medan privata utbildningsformer blev föremål för kritik. En effekt av denna förskjutning blev att hem- och privatundervisning numera framställs som ett problem och ett hot mot demokrati, medan den allmänna, offentliga skolan uppfattas som en lösning på flera av samhällets upplevda problem (Baker 2014; Hogan & Thompson 2021; Meyer 2006).

I detta avseende är begreppet skuggutbildning (*shadow education*), som introducerades i början av 1990-talet, talande. Begreppet lyfter fram privatundervisningens kompletterande karaktär i förhållande till skolan och hur denna karaktär förändras i takt med förändringarna i det allmänna skolsystemet (Bray 2007). Privatundervisning beskrivs här som något dolt och sekundärt i förhållande till offentlig utbildning. Metaforen bygger alltså på normativa antaganden om relationen mellan det privata och det offentliga och anger en riktning för studier av privatundervisning som ett problem. Man kan också notera att en betydande del av tidigare forskning om den så kallade skuggutbildningen förlitar sig på en ekonomisk tolkning av begreppet privat. I denna tolkning blir pri-

vatundervisning (*private supplementary tutoring*) något som främst erbjuds av entreprenörer eller företag för ekonomisk vinnings skull (Bray 2017, 473). Genom detta lämnas mindre utrymme för att betrakta privatundervisning som något annat än en effekt av en nyliberal ideologi vilken anses frammana en kommersialisering av utbildning.

Den ekonomiska förståelsen av begreppet privat förbiser dessutom i alltför stor grad dess politiska, sociala, kulturella och etiska dimensioner. På samma sätt som begreppet offentlig är privat en komplex term vars innebörder och betydelser har växlat över tid och inom olika teoretiska traditioner. Trots skilda utgångspunkter kan det konstateras att sättet på vilket det privata och det offentliga tänks och definieras inbegriper ett värderande omdöme om vad som är gott och önskvärt och vad som kan eller bör anses problematiskt.

I antika stadsstater användes benämningen privat (*oikos*) i relation till något som ansågs dolt, tillbakadraget och skamligt och som borde förbli osynligt och inte göras offentligt (se t.ex. Arendt 1998; Habermas 1991). I vardagligt tal idag är privat snarare något som tillhör eller berör en enskild person och som inte bedöms som varande av allmänt intresse. Likaså kan det beteckna något som bör vara dolt för allmänheten eller skyddas från eventuell övervakning (Weintraub & Kumar 1997). Inom li-

beral politisk filosofi används begreppen privat och offentlig normalt i en diskussion om statens legitimitet vad det gäller rätten att ingripa (Calhoun 1997; Rose 1999). I en ekonomisk diskurs relateras de mer regelbundet till statlig förvaltning och marknadsekonomi (Geuss 2001). Feministiska teorier däremot kopplar den privata sfären till familjen (och intimitet) snarare än till marknaden och det politiska (Weintraub 1997). I sociologiskt tänkande, som Bailey (2002) hävdar, privilegieras det offentliga som en idé, en fråga och ett projekt medan det privata reduceras till ”bekymmer, val och diagnoser” (Bailey 2000, 384).

De egenskaper som tillskrivs privatundervisning, såsom individualisering, differentiering, marknadsorientering och främjande av privata intressen (*private good*), är på flera sätt också synliga inom det offentliga utbildningssystemet (Ball & Youdell 2008). Den offentliga utbildningens framväxt har dessutom i många fall motiverats utifrån statens pragmatiska, paternalistiska, nationalistiska och ekonomiska behov och har som så föga haft att göra med demokratiska och emancipatoriska ambitioner (Green 2013; Mikhaylova 2022).

Det finns inte heller någon direkt koppling mellan den formella skolans upp- och utbyggnad och samhällets demokratisering. I auktoritära stater kan demokratiska idéer och institutioner i stället fungera repressivt genom att åberopa traditionella värderingar och politisk stabilitet (Mikhaylova 2022). I sådana sammanhang kan privata alternativ ha en större demokratisk potential jämfört med statliga skolor. Av denna anledning förefaller det särskilt angeläget att studera hur policy kring privatundervisning formas och legitimeras i auktoritära kontexter, som exempelvis Ryssland, eftersom detta kan öppna upp för en annorlunda och mer nyanserad diskussion om förhållandet mellan privat och offentligt.

Det är också viktigt att betona att distinktionen mellan det offentliga och det privata inte nödvändigtvis innebär en dikotomisering. Saker kan nämligen samtidigt vara offentliga i en mening och privata i en annan (Warner 2014).

Statligt förordad läxhjälp som exempelvis erbjuds av skolor i Sverige är offentlig i den meningen att den är tillgänglig för alla (Forsberg m.fl. 2020), men eftersom den ofta ges i informella och individualiserade sammanhang är den också privat. Omvänt kan den läxhjälp som erbjuds av företag mot betalning beskrivas som privat i ekonomiska termer, men eftersom den strävar mot att efterlikna den formella läroplanen förmedlar den kunskaper, normer och värderingar som är offentliga. Precis som det är omöjligt att skilja på utsidan och insidan på ett Möbiusband är det ibland svårt att avgöra var det offentliga slutar och det privata börjar. Dock är det viktigt att betona att perspektiven utifrån vilka begreppen offentligt och privat definieras återspeglar och påverkar hur vi tänker, styr, studerar och förstår olika utbildningspraktiker.

Teoretiska utgångspunkter

I likhet med majoriteten av forskning om skuggutbildningen har policystudier om privatundervisning präglats av en stark tilltro till den offentliga undervisningens demokratiskt danande karaktär. Utgångspunkten är att privatundervisning bör göras till föremål för insatser så att de upplevda negativa konsekvenserna kan åtgärdas eller åtminstone förebyggas. Denna del av policyforskningen skildrar vanligtvis en så kallad lösningarnas historia. Det innebär att den försöker kartlägga vilka policystrategier som historiskt har använts för att reglera privatundervisning och vilka av dem som har haft eller förväntas ha störst effekt. I motsats till detta sätt att bedriva policystudier, läggs här ett starkare fokus på en problematiseringarnas historia vars övergripande syfte är att utveckla en genealogi av relationerna mellan det offentliga och det privata inom utbildning.

Detta innebär att i stället för att okritiskt anta den offentliga utbildningens primat över den privata, undersöker den här studien – med avstamp i läroplansteori (Bernstein 2003, 71–76; Lundgren 1989) och Foucaults (1991) begrepp styrningsmentalitet (*governmentali-*

ty) och problematisering – hur dessa utbildningsformer har uppstått historiskt, hur gränserna mellan dem har dragits och hur deras roller har växlat i takt med samhällliga och utbildningspolitiska förändringar (Mikhaylova 2022). Detta görs genom att studera vad som skulle kunna kallas kritiska moment i den ryska utbildningens historia från 1700-talet och framåt² och analysera vilka aspekter av privatundervisning som får mest uppmärksamhet i de olika historiska perioderna.

I den här artikeln diskuteras särskilt frågor om styrning och politisk konformitet, vilka historiskt rönt mest uppmärksamhet. Därefter kommer kortfattat att beskrivas de mest betydande förändringarna som det offentliga utbildningssystemet i Ryssland har genomgått för att minska efterfrågan på privata alternativ.

Ideologisk konformitet i nationalistiskt, kommunistisk och nyliberal tappning

Privatundervisning blev ett politiskt problem i Ryssland under upplysningstiden när den offentliga utbildningen höll på att ta form. Redan i början av 1700-talet framförde den ryska regeringen en oro gällande den privata utbildningens fortsatta popularitet och adelns vägran att skicka sina barn till statliga skolor. Eftersom skolgång var en del av den obligatoriska tjänsten (*служба*) gentemot staten, kunde motståndet mot skolan till förmån för privat utbildning tolkas som ett motstånd mot monarken och landet. Det var i detta sammanhang som den äldre traditionen med hem- och privatundervisning samt lärlingsutbildning allt oftare började ifrågasättas. Statens oro förvärrades dessutom ytterligare av att majoriteten av lärarna hämtades från utlandet. I den offentliga politiska debatten utmålades privatlärare som utbildade lyckosökare från främmande länder vars enda mål var att tjäna pengar genom minsta möjliga ansträngning.

Det som dock kom att bli den mest debatterade policyfrågan var den upplevda bristen

på homogenitet mellan den privata och den offentliga utbildningen. Tsarregimen var nämligen bekymrad över att utländska lärare var oförmögna att genom sin undervisning ingjuta den ryska statens kärnvärderingar i den yngre generationen. Det fanns därför en rädsla att dessa lärare skulle sprida liberala västerländska idéer och på så sätt utmana den rådande politiska och sociala ordningen i det ryska kejsardömet.

Eftersom det offentliga skolsystemet ännu inte var fullt utvecklat – skolorna etablerades långsamt och främst i städerna, medan en majoritet av adeln bodde på landsbygden – kunde det offentliga skolsystemet inte enkelt ersätta de privata alternativen för adelns barn. För att lösa detta dilemma utarbetades i mitten av 1700-talet en policy som krävde att alla former av utbildning skulle följa den statliga skolan i fråga om innehåll och undervisningsmetoder. I början av 1800-talet, som ett resultat av sådana åtgärder, kom privat- och hemundervisning att delvis institutionaliseras som legitima alternativ till den offentliga skolan.

Sovjetunionens totala nationalisering av utbildningen tog senare till synes bort frågan om ideologisk konformitet då alla privata alternativ officiellt motarbetades och förbjöds. När lagen om egenföretagande antogs i slutet av 1980-talet aktualiserades dock dessa frågor på nytt. Det blev då återigen lagligt att bedriva privatundervisning under förutsättning att den utfördes inom ramen för det av staten föreskrivna utbildningsinnehållet (Mikhaylova 2022).

I dagens Ryssland uppfattas privatundervisning generellt som ett komplement snarare än en konkurrent till den offentliga skolan. Att innehållet i de privata utbildningsformerna är förenliga med skolans innehåll tros vara garanterat av en starkt uttalad meritokratisk princip. Den yttrar sig genom att utbildningssystemet premierar dem som presterar bäst inom ett av staten godkänt standardiserat ramverk. Detta är sannolikt skälet till att privat undervisning, vars främsta syfte är att förbereda elever till olika prov och statliga examinationer, inte ses som ett pedago-

giskt och politiskt problem i Ryssland, utan i stället som ett komplement. Denna form av privat utbildning verkar på så sätt inom samma ideologiska ramar och ifrågasätter inte legitimiteten i den formella läroplanen och de etablerade idéerna om vad som är värt att veta och uppnå.

Det som däremot har varit och uppenbarligen fortfarande är det största problemet för den ryska staten är den utbildningsverksamhet som ideologiskt och innehållsmässigt skiljer sig från den nationella läroplanen. Frågan om ideologisk konformitet fick, som nämndes ovan, initialt fäste på policyarenan under 1700-talet och intensifierades under 1800-talets första hälft i relation till de liberala vindar som blåste över Europa i samband med den franska revolutionen. Likaså dominerar frågan idag Putins (utbildnings)politik vilken hyllar traditionella – det vill säga nationalistiska och imperialistiska – värderingar. Detta framgår bland annat i en av de senaste ändringarna i skollagen som antogs 2021. Lagen förbjuder all utbildningsverksamhet (*prosvetitel'skaya deyatel'nost'*) som inte regleras i nationella läroplaner eftersom detta anses innebära en risk för spridning av falsk information gällande historiska, nationella, religiösa och kulturella frågor vilket i sin tur kan uppmuntra till handlingar som strider mot ryska federationens grundlag.

Bestämmelsen omfattar ett stort antal utbildningspraktiker som regeringen potentiellt kan bedöma som skadliga. Därför kan lagen alltså tillämpas på privatundervisning som inte återger den officiella synen på historiska, religiösa, kulturella eller sociala frågor. Enligt författarna till lagförslaget var förändringen nödvändig för att förhindra ”negativt utländskt inflytande på utbildningsprocessen” i Ryssland (Komitet Gosudarstvennoy Dumy po Obrazovaniyu i Nauke 2020). Denna nykonservativa utveckling kommer sannolikt att ha stora konsekvenser för hur privat utbildning och undervisning kommer att hanteras och regleras framgent.

Det allmänna utbildningsväsendets omvandling

Trots att offentliga och privata utbildningsformer har existerat parallellt i Ryssland i över trehundra år så har den privata delen oftast reglerats indirekt, det vill säga genom de reformer som främst avser att reglera den offentligt styrda verksamheten. Som ett resultat av detta har den offentliga utbildningen med tiden inkorporerat ett stort antal karaktäristika och sociala funktioner som ursprungligen funnits inom eller som associeras med den privata undervisningen. Ett sådant exempel kan man se under 1700-talet där man för att övervinna samhällets motstånd mot statliga skolor utökade ämnesutbudet i elitskolorna till att också omfatta musik, konst, dans, fäktning, ridning. Dessa ämnen hade tidigare varit en naturlig del av adelns hem- och privatundervisning.

I början av 1800-talet föddes dessutom tanken om att etablera en tydligare koppling mellan en persons utbildningsnivå och dess sociala status genom att införa ett tydligare meritokratiskt system. Detta ansågs nödvändigt för att göra statlig utbildning mer attraktiv, men också för att höja utbildningsstandarden hos framtida tjänstemän. Efter detta har det blivit nästan omöjligt att klättra uppåt på den statligt sanktionerade rangtabellen³ utan att ha fullgjort ett visst antal år i skolan och klarat av de nödvändiga proven och examinationerna vid statliga institutioner. Den offentliga utbildningens nya sociala funktion har på så sätt skapat en ökad konkurrens inom skolan och vid antagningar till klassiska gymnasieskolor och högre utbildning. Tanken var att meritokrati som system skulle ersätta nedärvda privilegier och på så sätt göra samhället mer rättvist.

Å ena sidan kan man säga att det fanns demokratiska intentioner bakom införandet av ett meritokratiskt skolsystem. Å andra sidan uppmuntrar ett sådant system till konkurrens, individualism och personlig nytta. Dessa egenskaper förknippas vanligtvis med den privata utbildningen. Samtidigt kan man hävda att detta system inte väsentligt påverkade den rådande

de sociala ordningen i det ryska imperiet fram till 1917. Däremot har det förändrat privatundervisningens karaktär. Alltsedan 1800-talet anställdes privatlärare inte så mycket för att främja barnens helhetsutveckling utan i stället för att förbereda dem inför olika tester och prov för att kunna komma in på de högst ansedda gymnasieskolorna och universiteten.

Denna trend tog ny fart i efterkrigstidens Sovjetunionen då privatlärare i allt större utsträckning anlätades för att förbereda barnen för inträdesprov till universiteten samt för inträde till prestigefulla specialskolor med fördjupad undervisning i främmande språk eller matematik vilka blev allt vanligare från slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Dessa prestigeskolor inrättades för att ge begåvade elever möjlighet att få utbildning av hög kvalitet vid statliga institutioner i stället för att behöva anlita privatlärare. Till skillnad från de ordinarie skolorna som tydligt propagerade för kommunistiska värderingar främjade specialskolorna individualism och excellens, vilket idag brukar förknippas med nyliberala ideal och privatundervisning.

Även 2000-talets moderniseringsreformer, som syftade till att inrätta nationella utbildningsstandarder, en enhetlig nationell examination (USE⁴) och förändrad finansiering av högre utbildning, presenterades som ett sätt att bekämpa de privata undervisningspraktiker som ansågs vara korrupta. Det påstods i dessa sammanhang att korruptionen inom utbildning orsakades av bristen på ett enhetligt ramverk för slutprov samt av skillnader i inträdeskraven till de högre utbildningsinstitutionerna. Trots reformernas ambition att minska efterfrågan på universitetsförberedande privatundervisning finns det idag indikationer på att efterfrågan i stället ökat sedan införandet av USE, samtidigt som skolundervisning har blivit alltmer inriktad på utantillinläring och förberedelser inför tester och prov (Mikhaylova 2022). Ironiskt nog är det just för dessa egenskaper som privat utbildning historiskt vanligtvis kritiserats.

Skiftande skuggor

Den här studien har drivits av ett intresse att bidra med kunskap om relationen mellan privat och offentlig undervisning och hur denna relation förändrats över tid. Ambitionen har varit att ett nyansera den pågående debatten om privatundervisning som tenderar att romantisera offentlig utbildning och ensidigt framställa privata alternativ som dess skugga och därigenom som ett givet politiskt problem.

I relation till diskussionen som förs ovan kan det konstateras att föreställningar om vad som anses legitimt och problematiskt förändras i takt med historiskt och kulturellt situerade idéer som formuleras i relation till önsknings om samhället och framtiden vilka anses bidra till att uppnå mål inom utbildning. Detta har naturligtvis konsekvenser för utformningen, syftet och innehållet i den privata undervisningen, men det betyder inte att den helt och hållet efterliknar skolans utveckling som metaforen skuggutbildning antyder. I det ryska fallet är i stället privatundervisningens sekundära och kompletterande karaktär ett resultat av en återkommande problematisering av dess ideologiska anpassning till den offentliga utbildningen (Mikhaylova 2022). Men även det statliga systemet förändrades i relation till och som en reaktion på privata utbildningspraktiker. Paradoxalt nog, ju mer den ryska regeringen har reformerat den offentliga skolan för att bekämpa privatundervisning, desto fler inslag av just privatundervisning har skolan absorberat. Sannolikt kan man se liknande tendenser i många andra länder.

Sammanfattningsvis kan sägas att det privata och det offentliga inom utbildning till stora delar är ömsesidigt konstituerande snarare än motsatta eller hierarkiska. Detta symbiotiska förhållande mellan skolan och privatundervisning överskrider binära motsättningar mellan det privata och det offentliga, eller mellan individ och samhälle, likväl som moraliska koordinater som gott och ont. På så sätt kan de liknas vid skiftande skuggor vilka såväl speglar som formar våra uppfattningar om vad utbildning är och bör vara.

Slutnoter

- ¹ Artikeln bygger på avhandlingsprojektet (Mikhaylova 2022).
- ² För en beskrivning av hur dessa kritiska moment har identifierats och analyserats, se Mikhaylova (2022).
- ³ Den civila rangtabellen infördes av Peter den Store 1722 och var i grund och botten en förteckning av tjänster och ämbeten.
- ⁴ Förkortningen står för Unified State Examination.

Referenser

- Arendt, H. 1998. *The human condition*. 2. uppl. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Bailey, J. 2000. Some meanings of 'the private' in sociological thought. *Sociology* 34 (3), 381–401. <https://doi.org/10.1017/S0038038500000250>
- Bailey, J. 2002. From public to private: The development of the concept of the "private". *Social Research* 69 (1), 15–31.
- Baker, D. P. 2014. *The schooled society: The educational transformation of global culture*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ball, S. J. & Youdell, D. 2008. *Hidden privatisation in public education*. Bryssel: Education International.
- Bernstein, B. 2003. *Towards a theory of educational transmission. Class, codes and control vol. 3*. London: Routledge.
- Bray, M. 2007. The shadow education system: Private tutoring and its implications for planners. *Fundamentals of educational planning* 61. 2. uppl. Paris: Unesco: International Institute for Educational Planning.
- Bray, M. 2017. Schooling and its supplements: Changing global patterns and implications for comparative education. *Comparative Education Review* 61 (3), 469–491.
- Calhoun, C. 1997. Nationalism and the public sphere. I J. Weintraub & K. Kumar (red.) *Public and private in thought and practice: Perspectives on a grand dichotomy*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 75–102.
- Forsberg, E., Hallsén, S., Karlsson, M., Melander Bowden, H., Mikhaylova, T. & Svahn, J. 2020. Lärhjälper as shadow education in Sweden: The logic of equality in "a school for all." *ECNU Review of Education* 4 (3), 494–519. <https://doi.org/10.1177/2096531120966334>
- Foucault, M. 1991. *Governmentality*. I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (red.) *The Foucault effect: Studies in governmentality. With two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Översätt. R. Braidotti & C. Gordon. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 87–104.
- Geuss, R. 2001. *Public goods, private goods*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Green, A. 2013. *Education and state formation: Europe, East Asia and the USA*. 2. uppl. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Habermas, J. 1991. *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Översätt. T. Burger & F. Lawrence. Cambridge, MA: MIT Press. Original 1962.
- Hogan, A. & Thompson, G. 2021. Introduction: The 'publicness' of schooling. I A. Hogan & G. Thompson (red.) *Privatisation and commercialisation in public education: How the public nature of schooling is changing*. London: Routledge, 1–18.
- Komitet Gosudarstvennoy Dumy po Obrazovaniyu i Nauke 2020. *Poyasnitel'naya zapiska k projektu federal'nogo zakona «O vnesenii izmeneniy v Federal'nyy zakon «Ob obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii» [Explanatory note to the draft Federal Law "On Amendments to the Federal Law On Education in the Russian Federation"]*. <https://sozd.duma.gov.ru/bill/1057895-7>. (Läst 3.11.2023.)
- Lundgren, U. P. 1989. *Att organisera omvärlden: En introduktion till läroplansteori*. 2. (dvs 4.) uppl. Stockholm: Utbildningsförlag på uppdrag av Gymnasieutredningen.
- Meyer, H.-D. 2006. The rise and decline of the common school as an institution: Taking "myth and ceremony" seriously. I H.-D. Meyer & B. Rowan (red.) *The new institutionalism in education*. Albany, NY: State University of New York Press, 51–66.
- Mikhaylova, T. 2022. Shifting shadows: Private tutoring and the formation of education in Imperial, Soviet and post-Soviet Russia. *Acta Universitatis Upsaliensis* 144. Uppsala Universitet.
- Rose, N. S. 1999. *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warner, M. 2014. *Publics and counterpublics*. 4. uppl. Brooklyn, NY: Zone Books.
- Weintraub, J. 1997. The theory and politics of the public/private distinction. I J. Weintraub & K. Kumar (red.) *Public and private in thought and practice: Perspectives on a grand dichotomy*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1–42.
- Weintraub, J. & Kumar, K. (red.) 1997. *Public and private in thought and practice: Perspectives on a grand dichotomy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.